

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕКСТУ

Василь ПАХАРЕНКО

ПРОРОЧИЙ ПОТЕНЦІЯЛ «ПОСЛАНІЯ»

Одна з визначальних рис митця-генія – здатність практично безпомилково передбачати майбутнє. Це зумовлено тим, що він живе найповнішим духовним життям, спробається гармонійно поєднувати свідому й позасвідому грані свого ества. Генії, на відміну від стихійних, так би мовити, ясновидців (на кшталт В. Мессінґа чи Джуни) переплітають точний прогноз майбутнього, зіпертий на глибокий аналіз ситуації, і містичну інтуїцію, володіють «емоціональним інтелектом» [див. 1]. Тому їхні передбачення зазвичай глобальні, системні, точні й життєво важливі. У колі таких візіонерів – Данте, В. Шекспір, Й. В. Гете, В. Блейк, Ф. Достоевський і, безсумнівно, Т. Шевченко.

Хоча сучасники, та ба, й нащадки далеко не завжди за-уважували пророчу глибіню Шевченкового слова. А якщо й прочитували, то найчастіше *post factum*, коли вже змінити нічого не можна. Характерний випадок згадує Є. Маланюк: «Максим Славинський, приятель Лесі Українки...і наш дипломат в часах Державности, десь у середині 20-х років щиро признався був у розмові, що страшне пророцтво Шевченка –

*Та не однаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую, збудять, –*

було для нього довший час незрозуміле. Що то значить «присплять»? І чому «збудять в огні»? І чому «окраденую»? Як

це можна «окрасти» цілу країну, цілий нарід? Славинський згадував, як він (та й не він один) ту «неясну» шевченківську строфу клав на карб «слабої оброблености віршу», «малої освіти», мовляв, «самоука» і т. п. інтелігентських забобонів здрагоманізованого і звинниченкізованого покоління. І аж, як казав він, ось тепер, по всім, що було протягом 1917-20 рр., він зрозумів, яке прозріння і яка осторога містилася в тій «неясній» і «необробленій» строфі» [2, с. 233].

Чи не найпоказовішим пророчим твором Шевченка є «Послання». Цю поему-заповіт проінтерпретовано дуже детально й різногранно багатьма дослідниками [див. 3]. Проте очевидний пророчий контекст твору згадується лише побіжно (наприклад, у працях Л. Білецького, Г. Клочека, В. Яременка). Дослідники ж позитивісти (як М. Драгоманов або молодий І. Франко [див. 3, с. 147-151]) чи тим паче соцреалісти (як Ю. Івакін) підкреслено обмежували проблематику твору лише його часом – 1840-ми роками. Навіть уже, мовляв, у 1860-х «та найближча суспільна мета, заради якої було написано послання, перестала існувати, а його декларативний елемент (пов'язаний із закликом до «земляків»-дворян «схаменутися» і «єднатися») історично застарів» [3, с. 43].

А тим часом надмету твору виразно засвідчує уже сама його назва, а також чітке авторське означення жанру й епіграф – з Першого соборного послання апостола Івана. Адже біблійні апостольські послання переважно адресувалися цілим громадам чи й народам – до римлян, солунян, галатів, євреїв...

Слушно зауважує О. Слоньовська, що цей твір – властиво єдиний класичний зразок послання в «Кобзарі», решта схожих текстів є переважно конкретними присвятами [4, с. 38]. Ще один штрих: немає у «Козарі» твору з довшим заголовком – аж 17 слів, ніби навмисне, щоб читач спіткнувся й замислився. Спотикаємось, а от чи замислюємося?

Показово, що молодий І. Франко (ще драгоманівець) 1883 р., явно всупереч тексту, пропонував суто синхронну, алегоричну (а не дослівну) інтерпретацію назви (як і всього твору): «мертві» – це, мовляв, поміщики «морально погібші», «живі» – ті, «котрі живуть справді духовим життям», а

«ненарожденні» – «се народ, не пробуджений ще з вікової темноти» [3, с. 148]. Підрадянські ж дослідники взагалі оминали увагою заголовок.

Проте сама назва поеми дуже промовиста – цілком прозою розкриває її надмету і вказує на адресата. Передовсім вона звучить підкреслено ритмічно, як музика – «І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє». А гармонія, музичність, відтак надпотужна енергетика є секретом особливого сугестивного впливу геніяльних творів на людей [див про це: 5, с. 436-525].

Крім того, у заголовку поет розкриває своє бачення нації: це всі земляки в минулому, тепер і в майбутньому, на батьківщині й поза нею, для яких ця земля, її історія, мова – рідні й дорогі, сиріч це люди, які мають спільну національну душу. Така логіка світосприймання теж характерна саме для геніїв. Вони бачать Усесвіт як голографічну цілість, де випромінюються з однієї точки і співіснують, взаємопов'язуються минуле – теперішнє – майбутнє у часі і близьке й далеке у просторі.

До речі, таким уявляли буття наші предки. Про це свідчить, скажімо, традиційний український рушник з Деревом життя у центрі. Коріння цього Дерева – світ мертвих, стовбур – світ живих, верхів'я – світ небесних сил. А об'єднує в цілість усі ці світи безкінечник (меандр) – знак вічності, безперервності буття. Це Дерево, зокрема, вважали символом Рода – батька богів, творця Всесвіту, бога життя [див.: 6, с. 140-143, 423-424]. А від Рода походить на-род, нація. Отже, таке Шевченкове уявлення про світ, націю виростає ще з його дитинства, щедро уквітчаного рушниками.

Таким чином, «Послання» – це звернення до українців у всіх часах й у всіх просторах. А насамперед – до провідної верстви нації, «зрящих», себто освічених, свідомих, активних, маєтних, владоможних.

Шевченко першим усвідомив визначальну роль провідної верстви (еліти) у духовному й державному відродженні нації. І це теж концептуальне пророцтво. Бо в добу поета тої еліти було зовсім мало і була вона далеко не гідна цього по-

чесного звання, зовсім не готова до своєї місії. Проте згодом, як покаже історія, саме ця суспільна група визначатиме долю України.

На середину ХІХ ст. ще зберігалися уламки старої еліти. Це були нащадки козацької старшини, які підкорилися загарбникам, і за це їм «пожалувано» дворянство (бо непокірних, як І. Мазепу чи П. Калнишевського, окупанти просто знищили). Дехто з них залишався патріотом і совісною людиною (як ті ж Тарновські), але більшість під тиском колонізаторів зросійщувалась і деградувала, перетворювалася на зажерливих, лютих кріпосників, мучителів свого ж народу. Дехто при цьому лицемірно хвалився показним патріотизмом: ходив у свиті між панами і пив горілку з мужиками (як Петро Скоропадський), а дехто взагалі зрікався Батьківщини і їхав в імперську столицю робити кар'єру (як Д. Трощинський).

Поступово з'являлася й нова інтелігенція. Це були високоосвічені молоді люди різного походження (від шляхетського й священницького до селянського), що прагнули до просвітницької й політичної діяльності. Але перебували ще в духовних пошуках, вагалися, на які підвалини зіперти свій світогляд – національні й християнські чи західні, раціоналістсько-атеїстичні. Незабаром вони утворять Кирило-Методіївське братство. Шевченко добре знав обидва ці середовища й до обох звернувся. Знову ж таки передбачаючи, що обом їм випаде свій шанс відродити Україну.

Точно зауважив Ю. Івакін, «Послання» – це зразок «виправної сатири». Побудоване воно у традиційному для Шевченка амбівалентно-трансформаційному ключі. Гостре картання владоможних й освічених земляків за їх провини перед рідним народом переростає у дружнє усовіщання і пристрасне благання-мольбу привернутися до служіння знедоленій Вітчизні.

Шевченко сміливо, без обиняків каже прямо в очі своїм численним друзям і благодійникам з поміщицького й кирило-методіївського середовищ гірку правду. Мабуть, нелегко було йому це робити. Але казав – в ім'я порятунку і їх, і всієї України-матері. Тут і чесний діагноз недуги, і рятівна стратегія зцілення.

Логіка поета, як бачиться з тексту, така. Початком й основою всього (отією вихідною точкою голографічної моделі Всесвіту) є Бог, що є – Любов. Одне з його найпрекрасніших творінь – нації як форми співіснування духовно споріднених душ. Причому вони – не самоціль, а механізм культурного розмаїття (багатоголосого оркестру) світу. Адже кожна нація неповторна, як і кожна людина: «Нема на світі України/ Немає другого Дніпра» [7, с. 349]. Без націй людство перетворюється на «кисіль, і то на найбезсмачніший кисіль» (так зауважить Шевченко у повісті «Близнюки»). У безнаціональному середовищі людина вироджується, перестає бути собою. Разючі тому прилади – адресати «Послання». Через те автор і молить їх: «Схаменіться! будьте люди»; «Умийтеся! Образ Божий / Багном не скверніте» [7, с. 349, 350].

Рушієм становлення нації і покликана бути еліта. Проте давня українська провідна верства здеградувала в умовах колоніального рабства («кайданами міняються»), а нова обирає небезпечний шлях.

Справжня, створена за задумом Божим нація має бути дружньою, люблячою сім'єю, а не ділитися на рабів і рабовласників, зарозумілу знать і упосліджений, зневажений плебс. Українське ж поміщицтво найчастіше стає «дядьками (себто лакеями-няньками) отечества чужого», а якщо й зберігає патріотизм, то переважно становий, а не національний, і при тім він лицемірний, бо поєднується з жорстоким визиском своїх же братів і сестер українців. А молода інтелігенція прагне модерної вчености (автор іронічно називає її «современною», підкреслюючи у такий спосіб її космополітизм) і наївно мавпує західну моду на вбивчий раціоцентризм та атеїзм, шукає у чужому краю того, «що немає / І на небі, а не тільки/ На чужому полі» [7, с. 348].

Оцей західний культ скептичного раціо Шевченко уособлює в образі «куцого німця». Вельми глибокий і похмурий символ: куций, обрубаний – себто розум з обрубаною душею, отже сатанинський (нагадаймо, куцим у нас у народі називали чорта). Цікавим перегуком з цією асоціацією є візія іншого, уже німецького генія – Гете. Він уособив за-

хідний, позитивістський психотип в образі Фауста, за яким маячить зловісна тінь Мефістофеля. І справді, на Заході, саме в Німеччині, зародилися дві тоталітарні моделі, які пекельною лавиною прокотяться по Україні у столітті ХХ – комунізм-марксизм і націонал-соціалізм.

Відтак Шевченко робить сумний, болісний висновок:

*Доборолась Україна
До самого краю.
Гірше ляха свої діти
Її розпинають.
Замість пива праведную
Кров із ребер точать.
Просвітити, кажуть, хочуть
Материні очі
Современними огнями.
Повести за віком,
За німцями, недоріку,
Сліпую каліку [7, с. 352-353].*

З подиву гідною пророчою точністю Шевченко визначає спільну ключову першопричину і першобіду і старої, й нової української еліти – це розірвання живого зв'язку з рідною нацією, а відповідно і з Усевишнім. Розірвання, що є наслідком порушення головної Христової заповіді – двоєдиної любові до Бога й до ближнього. На це чітко вказує уже епіграф до поеми: «Аще кто речеть, яко люблю Бога, а брата свого ненавидить, ложь есть». Така людина неминуче стає затятим егоїстом, вважає, що «Нема ні пекла, ані Раю./ Немає й Бога, тільки я!» [7, с. 350].

Зневажає Господа той, хто, – яким би побожним себе не вважав, – запрягає людей у «тяжкі ярма», хто «шкуру дере з братів незрящих-гречкосіїв». А також той, хто не шанує рідну матір, відкидає її науку, вважає її «сліпою калікою» (себто темною, відсталою) і пихато нав'язує їй чужі хибні ідеали.

Серцевинним у поемі є концепт «Слава України». Це спільний духовний досвід, єдина неповторна душа, сукупний наді-

деал усіх поколінь нашої нації. Поет закликає еліту замість мавпування чужого насамперед пізнати ту нашу славу – глибоко, всебічно, чесно – відкинути все в ній лихе (бо було й таке) і відродити добре. А для цього потрібна – ще один важливий концепт поеми – «своя мудрость», тобто неповторна, україноцентрична модель мислення, світопізнання.

Єдиноможливий шлях для нашої провідної верстви – усвідомити свою високу націєтвірну місію, порозумітися між собою, стати на захист народу («обійняти найменшого брата») і за законами християнської любови побудувати українську державу – «свою хату, де буде своя й правда, і сила, і воля» [див. про це: 3, с. 91-96]. Лише тоді «забудеться срамотня/ Давня година,/ І оживе добра слава,/ Слава України, / І світ ясний, невечерній/ Тихо засіяє...» [7, с. 354]. Світ, світло – нагадаю – це у Шевченка еманация Спасителя (як у вірші «Світе ясний! Світе тихий!», доприкладу). Тобто слідами блудного сина повернувшись до України, до своєї національної сім'ї, еліта повернеться й до Бога, подолає свою від'єднаність, врятувавши націю, врятується й сама.

Як бачимо, Шевченко у цій концепції об'єднує в єдину гармонійну цілість християнське й національне, етичне й національне, соціальне й національне, загальнолюдське й національне. Отже, він справді перший і достеменний український націоналіст. Який, до речі, не відкидає й чужої мудрости: «І чужому научайтесь», але насамперед «Свого не цурайтесь». Який засуджує ворожість, агресивність до інших народів, особливо в тяжкі для них часи. Тим землякам, які чваняться, «що ми Польщу/ Колись завалили», – поет уїдливо нагадує: «Правда ваша: Польща впала,/ Та й вас роздавила!» [7, с. 352].

Чи шевченківську систему цінностей у цьому сенсі сповідуємо ми сьогодні, уже у «своїй хаті»? Ні. У нас переважає західний, «сучасний», «по німецькому показу» погляд: націю визначаємо громадянством, а не етно-культурними критеріями, не мовою, історією, вірою – не душею, не спільною «славою». Як захисна реакція у такій ситуації спалахують войовничонаціоналістичні ідеї, часом обмежені й

однобоки. Тобто досі не досягнуто продемонстрованої й заповіданої Шевченком гармонії...

А тим часом поет проникливо попереджає: якщо еліта не піде братолюбним націєвірним шляхом, то спровокує вибух народного гніву і буде зметена та ще й проклята потім «своїми синами». Поет зовсім не хоче цього, бо ж тоді «піде брат на брата», «відцурається дитини мати». Але то спрацює об'єктивний закон буття. Тепер, після двох Майданів, ми добре розуміємо, про що йдеться у цьому пророцтві. Такий ідейний зміст твору.

Чий же шлях, автора чи адресатів «Посланія», виявився ближчим нащадкам? Упродовж майже двох століть зоріє нам шлях Шевченка, десятки поколінь, мільйони українців поклали життя, щоб вибудувати «свою хату». І таки домоглися цього. Подолавши в муках драгоманівські, а потім соцреалістичні манівці, таки пішли шевченківським шляхом найвидатніші наші письменники – І. Франко, Леся Українка, М. Коцюбинський, М. Хвильовий, В. Стус, Ліна Костенко, В. Базилевський, В. Шкляр, О. Забужко... Відлуння «Посланія» в подальшій вітчизняній літературі – тема, що заслуговує окремого ретельного дослідження. З логікою Шевченка люди вийшли на майдани і заступила нас Небесна сотня, сьогодні заступають від московської орди герої на війні.

Але водночас практично всі наші пошевченківські еліти уперто збочують на шлях таки адресатів «Посланія».

Маємо численні свідчення-спогади про те, що сучасники, друзі з трепетом і захопленням сприйняли цей твір, «мов гук труби архангельської» [див. 3, с. 61; 8, с. 133], чимало його ідей лягли в основу програмових документів Кирило-Методіївського братства. Але не головна: якщо Шевченко непохитно відстоював самостійність і національну державність України, то більшість братчиків – утопійний проєкт слов'янської федерації та ще й на чолі з Росією [див. 9].

Ще далі пішли М. Драгоманов та його послідовники – принесли в Україну «великих слов велику силу» про соціалізм, атеїзм, інтернаціоналізм, класову (а не національну) модель суспільства тощо. Цілком закономірне у цьому кон-

тексті уїдливо-іронічне прочитання Драгомановим «Послання» у студії «Шевченко, українофіли і соціалізм».

І ось 1917 р., Україні випав шанс здобути волю. На кін почергово вийшли обидва табори еліти, окреслені Шевченком. Спочатку «сучасні» західники – соціалісти-федералісти М. Грушевський, В. Винниченко, а потім консерватори-дворяни на чолі з гетьманом П. Скоропадським. І потерпіли поразку і ті, й ті. Звичайно, для того було багато вагомих об'єктивних причин. Але фатальну роль зіграли й роз'єднаність провідної верстви, взаємопоборювання, популізм, недалекоглядність, захланність, а насамперед та ж проклята федералістська прив'язаність до Росії. У 1920-х роках на ті самі граблі наступила й наступна генерація еліти – українські націонал-комуністи.

Наслідки відомі: на багато десятиліть «дим хмарою заступив сонце» і перед самою елітою, і перед цілою Україною – доти небачені репресії, Голодомори, війни, чорнобилі, рабська праця...

Чи винесла провідна верства сучасна уроки з гіркового досвіду попередників? Ні. Бо інакше не було б аж двох Майданів, війни на Сході, трагі-комічного фарсу на нинішніх виборах. Післямайданна влада зробила чимало з заповіданого Шевченком, і все ж недостатньо, щоб настали незворотні якісні зміни.

Адже коли я бачу, як біля кожного міста й навіть містечка повиростали за 25 років справжнісінькі «царські села»; коли порівнюю зарплату вчителя, лікаря, інженера, водія чи й професора з суддівською, прокурорською, чиновницькою; коли у моєму рідному селі вже майже не зустрічаю молодих людей – вони всі на заробітках по польщах, чехіях, португаліях і навіть африках; коли по Черкасах (уже мовчу про Київ) густо сновигають автівки, на кожную з яких мені треба заробляти років зі сто і при цім жоден топ-злочин не одержав жодного реального терміну з реальною конфіскацією краденого у нас майна, – я розумію, що й далі панує логіка адресатів «Послання».

І так само, коли рідна мова буквально захлинається від англіцизмів (так, як учора від росіянізмів), і це вважається ознакою крутизни, «трендом»; коли статтю про того ж таки Шевченка чи про «фонетичні особливості середньонаддніпрянського говору» мені треба друкувати не в нашому академічному журналі, а безпреміно в Любліні, Бухаресті чи Будапешті та ще й дуже бажано «однією з офіційних мов Європейського Союзу»; коли (цитую Положення про рейтингування роботи викладачів) «проведення занять англійською мовою... оцінюється в подвійному розмірі», – я розумію, що панує логіка адресатів «Посланія», а не автора: «І всі мови/ Слав'янського люду – / Всі знаєте. А своїї/ Дастьбі... Колись будем/ І по-своєму глаголать,/ Як німець покаже» [7, 350-351].

Наче сьогодні написано. Разючий пророчий ефект спричинений тим, що Шевченко зумів безпомильно досягнути механізм думання й дій зденаціоналізованої, а тому дезорієнтованої еліти. А отже, сумні пророцтва поета знову і знову збуватимуться доти, доки не зміниться логіка думання нашої провідної верстви, доки не витіснить у душах цих земляків московську й «німецьку» «своя мудрость».

При цій нагоді мушу застерегти від однієї дивини: якщо хтось із владної еліти випадково почує оці докори й застереження, то ... радо з ними погодиться. Звинувативши у всьому своїх опонентів. Тільки, звісно, не себе. Як засвідчують, скажімо, нинішні вибори, наш політичний клас – усі як один опозиціонери, справжній терарієм заклятих друзів. З жахом думаю, як вони зустрінуться восени у новому парламенті, і куди потягнуть Україну-матір ці лебеді, раки й щуки, і хто матиме з цього хосен...

Насправді ж це весь політичний клас соборно відповідає за те, що чиниться в Україні уже понад чверть століття. І немає й не буде у нас ближчим часом абсолютно нових чи «несистемних» політиків. Усі вони – старі й молоді, такі розсварені й розворожені – за найвищим рахунком живуть у спільній хибній системі координат, окресленій Шевченком. І лише спільно зможуть захистити, впорядкувати «нашу хату», але для цього мають дослухатися нарешті до Шевчен-

ка чи до його духовної доньки Ліни Костенко: «Є боротьба за долю України./ Все інше – то велике мискоборство».

Зацікавлених переадресую до міркувань людей, які сьогодні є живим сумлінням й інтелектом нашої нації – Ліни Костенко й В. Базилевського. Моторошно читати їхні оцінки – підкреслюю – всього політичного класу держави, починаючи з 1991 р. і до сьогодні – від президентів до сільських голів [див. 11, 12, 13, 14, 15].

Як бути у цій ситуації нам, українській інтелігенції? Насправді саме ми і є національною елітою, бо «зряці» – здатні проникливо бачити, аналізувати, пропонувати для нації кращі шляхи розвитку. Але при цьому ми позбавлені змоги впливати на прийняття реальних державних рішень. Тому залишається слідом за апостолом Павлом «благочасно і безчасно» казати правду нашим владоможцям, тим паче в час чергового реваншу агресивного й хамовитого малоросійства, що насувається. Крім того, маємо старанно готувати цим державцям достойнішу заміну. І водночас, – за Шевченковим заповітом, – усовіщати їх, переконувати: «Схаменіться! будьте люди», «Обніміться ж, брати мої, Молю вас, благаю!». Бо якщо цього не станеться, здійсниться найстрашніше Шевченкове пророцтво: «Погибнеш, згинеш, Україно, / Не стане знаку на землі... Сини твої тебе уб'ють» [10, с. 332].

А завершу таки словами Шевченка – ніби писаними для сьогоднішнього дня: «Горе нам! Но, братія, не вдавайтесь в тугу, а молітесь Богу і работайте разумно, во ім'я матері нашої України безталанної. Амінь» [16, с. 208].

Посилання

1. Клочек Г. Емоціональний інтелект Тараса Шевченка. Шевченкове Слово: спроба наближення. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 416 с. С. 168-208.
2. Маланюк Є. Книга спостережень. Київ: Атіка, 1995. 238 с.
3. Шевченко Т. Текст і контекст. Посланіє. Черкаси: Видавець Ольга Вовчок, 2018. 176 с.
4. Слоньовська О. Проблема національної самоідентифікації в посланні Тараса Шевченка «І мертвим, і живим...». Шевченків світ. 2017. Ч. 10. С.37-49.

5. Пахаренко В. Шевченко як геній: природа, своєрідність і стратегії інтерпретації геніяльності поета. Черкаси: Брама-Україна, 2013. 840 с.
6. Войтович В. Українська міфологія. Київ: Либідь, 2005. 664 с.
7. Шевченко Т. Повне зібрання творів. У 12 т. Т. 1. Поезія 1837-1847 [редкол.: М. Жулинський (голова) та ін. ; перед. сл.: І. Дзюби, М. Жулинського]. Київ: Наук. думка, 2003. 784 с.
8. Спогади про Тараса Шевченка / упор. В. Бородін, М. Павлюк. Київ: Дніпро, 1982. 547 с.
9. Яременко В. Тарас Шевченко і Кирило-Мефодіївське братство: долання стереотипів. Київська старовина. 2007. Ч. 2. С. 59-77.
10. Шевченко Т. Повне зібрання творів. У 12 т. Т. 2. Поезія 1847- 1861 [редкол.: М. Жулинський (голова) та ін.]. Київ : Наук. думка, 2003. 784 с.
11. Костенко Л. Равненіє на трибуну. Літературна Україна. 2011. 25 серпня.
12. Базилевський В. Хроніка перманентного абсурду. Літературна Україна. 2011. 27 січня.
13. Базилевський В. Вирощування зла. Літературна Україна. 2012. 4 жовтня.
14. Базилевський В. «Куди не кинь, підстеріга чужизна». Літературна Україна. 2013. 11 липня.
15. Базилевський В. Життя у слові. Літературна Україна. 2018. 8 листопада, 15 листопада.
16. Шевченко Т. Повне зібрання творів. У 12 т. Т. 5. Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Букварь южнорусский». Записи народної творчості [редкол.: М. Жулинський (голова) та ін.]. Київ : Наук. думка, 2003. 496 с.

Одержано редакцією – 9.04.2019 р.
Прийнято до публікації – 13.05.2019 р.